

İSTANBUL'DA HEKİMOĞLU ALI PAŞA CAMİİNDEN HAYVAN FIGÜRLÜ BİR TÜRK KİLİMİ

Şerare YETKİN

Hayvan figürleri Türk tekstil sanatında sevilerek kullanılmış bir motiftir. Elimizde bilinen orijinal parçalara aid az örnek kalmış olmasına rağmen gene de bu sanatın her kolunda görülmektedir. Özellikle halı ve kilimlerde daha fazla rastlanmaktadır. Kumaş deseni olarak kullanıldığı da birkaç örnek üzerinde gerek Selçuklu, gerekse Osmanlı kumaşlarında devrin üslubunu aksettirecek nitelikte tespit edilmektedir. Buna karşılık halı ve kilimlerde daha fazla kullanılmış olduğu günümüze kadar gelen parçalardan anlaşılmaktadır. Özellikle 14. y. yıl başı ve 15. y. yıl sonuna kadar Türk halı sanatında Hayvan Figürlü Halılar adı altında toplanan gruba ismini vermiştir. Müzelerde muhafaza edilen ve sayısı onu geçmeyen orijinal halı örnekleri dışında, aynı devrin Avrupalı ressamların eserlerinde görülen hayvan figürlü halı tasvirleri, bu halıların tarihlendirilmesinde en önemli kaynaklardır. Bu fresk ve tablolarında görülen hayvan figürlü halı tasvirleri, Anadolu'dan Avrupa'ya ihraç edilen orijinal hayvan figürlü halılardan kopya edilerek veya onlardan esinlenerek yapılmışlardır. Elde kalan orijinal parçalar ile bu tasvirlerde görülen kuvvetli benzerlikler en açık delillerdir¹. Pek nadir olmakla beraber bazı Doğu Minyatürleri de hayvan figürlü halıların tarihlendirilmesine kaynak teşkil etmektedir². Hayvan figürleri 15. y. yılın

ikinci yarısından sonra (16. y. yıl başında) Türk halı sanatında birden ortadan kalkmış, bunların yerini geometrik halılar almıştır. Fakat 18 y. yılda bilhassa geometrik motifli halıların ananesini yaşatan Bergama halıları adını alan bir gurup halıda, esas motif olmasa bile, dolgu motifi olarak tekrar ortaya çıkmıştır. Türk halı sanatında, hayvan figürlü halılarla geometrik motifli halılar arasında görülen şematik benzerliklerle bu bağlantının, Bergama halısı gurubunda sürdürülmüş olması önemlidir.

Geometrik motifli Türk kilimleri ise bu bağlantının, tekstil sanatının diğer bir kolu olan kilim sanatında da devamının başka bir delilini ortaya koyar. Kilimlerde geometrik motiflerin arasına serpiştirilmiş olarak stilize hayvan figürlerine daha sık rastlanır. Ancak bu kilimlerde hayvan figürleri esas motif olmayıp, gelişigüzel serpiştirilmiş dolgu motifi olarak karşımıza çıkar. Konumuz olan kilimde ise stilize hayvan figürleri zeminin esas motifi olarak yer alır (Resim 1).

Kilim İstanbul'da Hekimoğlu Ali Paşa camiinde bulunmaktadır. Kilim oldukça büyüktür. Zemini 3 m. 04 x 4 m. 08 dir. Esas bordürün genişliği 0.26, içteki dar bordürün genişliği 0.13, dış-

1. K. Erdmann, *Orientalische Tierteppiche auf Bildern des XIV. und XV. Jahrhunderts*. Jahrbuch d. Preussischen Kunstsammlungen, C. 30, 1929, s. 261 vd.

2. R. Ettinghausen, *New Light on Early Animal Carpets*, *Aus der Welt der Islamischen Kunst* (Festschrift für E. Kühnel) Berlin 1939, s. 91-114. Prof. Ettinghausen bu makalesinde Washington, Freer Gallery of Art'da bulunan İran şahnesine ait olan bir minyatürdeki hayvan figürlü halı tasvirini detaylı bir şekilde incelemiştir. Bu minyatür 14. y. yılı tarihlenmektedir. Hayvan figürlü halıların çıkış yeri olarak Kafkasya olasılığı ihtimali üzerinde durmakta, fakat kâfi delil olmadığı için soruya açık bırakmaktadır.

takinin genişliği ise 0.21 dir. Kilim büyük olmakla beraber bir kenarındaki bordür noksandır. Renkleri parlaksa da bazı yerlerde solmuştur. Aşınmış ve dikilmiş yerleri vardır. Zemindeki büyük delikler başka kilimlerden ve halılardan alınan parçalarla yamanmıştır. Çözgü iplikleri tabii beyaz renkte iki bükümlü yünden yapılmıştır. Desenin dokusunu meydana getiren iplikler de tamamen yündür. Kırmızı, açık yeşil, mor, mavi ve kahverengi kullanılmıştır. Kilimin zemini kırmızı renktedir. Üstünde açık yeşil renkte stilize hayvan figürleri sıralanmıştır. Her sırada enine beş hayvan ve bir hayvanın yarısı görülmektedir. Kilimin boyuna ise altı hayvan aynı eksen üzerine sıralanmıştır. İçlerinde kırmızı, mavi, mor renkte dolgular vardır. Hayvan figürleri hep aynı istikâmete dönük olarak sıralanmıştır. Kilimdeki hayvan figürleri çok stilize edilmiştir. Bununla beraber sırtındaki kanat gibi çıkıntidan ve kıvrık kuyruk tüylerinden bir kuş figürü olduğu hissedilmektedir. Her hayvan figürü sırasından sonra mavi, yeşil çifte kancalar ve mavi bir baklavadan çıkan uzun bir çubuk ucunda kancalı bir motif yerleştirilmiştir. Bunun stilize bir ağaç motifi olması mümkündür. Bütün motiflerin etrafı 1 cm. eninde kahverengi bir konturla çevrelenerek belirtilmiştir. Ancak pekçok yerlerde kahverengi yünden yapılmış bu kısımlar aşınmıştır. Bordürler üç tanedir. Esas bordürün zemini açık yeşil renkte olup üstünde mor renkte kıvrık bir dal uzanmaktadır. Mor, mavi, kırmızı renkte çok stilize küçük yaprak ve çiçekleri taşır. Zeminde de mavi, kırmızı dolgulu stilize iri yapraklar ve kancalar serpiştirilmiştir. İçteki dar bordür, kilimin kırmızı zemini içinde 4 cm. lik bir şerit bırakılarak yerleştirilmiştir. İçbordürün zemini koyu mavi renkte olup üstünde açık yeşil renkte Çin bulutuna benzeyen kıvrımlı bir şerit uzanır. Kilimin iki kısa tarafında bu motif zikzak bir

şerit halini almıştır. Kıvrımlar arasına ortası açık yeşil göbekli ,dört kırmızı yapraklı birer küçük rozet yerleştirilmiştir. En dıştaki bordür kahverengi zeminli olup kırmızı renkte çift kancalı baklavaları taşır. Aralarında mavi, açık yeşil, kırmızı renkte çubuklardan meydana gelmiş zikzak bir şerit uzanır.

Kilim Anadolu'da çok eski bir ananesi olan hayvan figürlü halıların karakteristik motiflerini yaşattığı için ayrı bir önem taşır. Bilinen Türk kilimleri içinde motif ve kompozisyon bakımından farklı olan bu kilimin en yakın benzeri Anadolu Hayvan Figürlü halıdır. Konya Mevlâna Müzesinde bulunan hayvan figürlü halı bu benzerliğin birçok ortak kısımlarını toplar. Burada çok stilize edilmiş kuş figürleri kırmızı zemin üstüne aynı şekilde sıralanmıştır (Resim: 2). Baş, kanat ve kuyruk kıvrılışı benzer özelliktedir. Kırmızı, mor, açık yeşil renkler ve kahverengi konturlar ortak olan renklerdir³. Gördes düğümü ile yapılmış olan bu halı 15. y. yıla aid olup, hayvan figürlü kilimin öncüsüdür. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde bulunan diğer bir halı parçası da, kilimin desenini hatırlatan bir motife sahiptir (Resim 3) Koyu mavi zemin üstüne aynı şekilde yerleştirilmiş çok stilize hayvan figürleri görülmektedir⁴. Hayvan figürleri küçük yaprakların ilâvesiyle nebati bir motife doğru gelişme göstermektedir. Aynı husus konumuz olan kilimdeki hayvan figüründe de görülmektedir. Hayvan figürlerinden nebati motiflere doğru olan bu gelişme Anadolu hayvan figürlü halılarının bir gelişme safhasıdır. Aynı gelişme ve kompozisyon şeması 18. y. yıl sonuna tarihlendirdiğimiz bu kilimde yaşamakta devam etmektedir. Anadolu hayvan figürlü halıları

3. R. Ettinghausen, *Aynı eser*, s. 108-114, R. 12; O. Aslanapa, *Türkîsh Arts*, İstanbul, s. 26 27, Res. 19.

4. O. Aslanapa, *15. Yüzyıl sonundan Hayvan Motifli Bir Anadolu Halısı*, *Türk Kültürlü Araştırmaları*, Ankara, 1964, Sayı 1, s. 95-103, Res. 1.

na bağladığımız ve Kafkas halılarının en önemli gurubu olan Ejder motifli halılarda da aynı şekilde görülen gelişmenin önemli bir safhasıdır⁵. Bu gelişme 19. y. yıl Kafkas halılarında örneklerin tamamen geometrik bir kalıplaşmaya uğramasıyla sonuçlanır. 19. y. yıl Anadolu Geometrik motifli halıları ile Kafkas halıları arasında çok yakın benzerlikler vardır. Bu husus her ikisinde de ortak olan bir kaynağa işaret eder. Bu kaynağın merkezi İran' mıdır?. Ancak tarihlendirilebilen orijinal İran halıları 16. y. yıldan başlamaktadır. Aradaki boşluk 14-15. y. yıl minyatürlerinde görülen halı tasvirleri ile doldurulamamaktadır⁶.

Halbuki 13. y. yıl Anadolu Selçuklu halılarından elimizde orijinal örnekler vardır. Bunlarda görülen geometrik şekiller, kancalar ve bordürlerdeki küfi yazılar hayvan figürlü halılarda da karşımıza çıkmaktadır. Elimizde mevcut en eski hayvan figürlü halılar Fustat'da bulunan parçalardır⁷. Bunlar aynı yerde bulunan diğer Selçuklu halı parçaları gibi, Anadolu'dan Mısır'a ihraç edilmiş halılardır. Bugün için hayvan figürlü halıların kaynağı, tarihlendirilen parçalara göre Anadolu'dur. Hayvan figürlü halıların klâsik figürle-

rine geç devir Anadolu halılarında rastlanır. Harput Sare Hatun camiiinde bulunan bir halının bordüründe sekizgenler sıralanmıştır (Resim: 4). Bunların içinde çok stilize edilmiş dört kuş yer almaktadır. Açık ağızlarını ortadaki kartuş içinde yer alan ve kıvrık bir şerit halini almış olan dört ejder figürüne doğru uzatmışlardır. 19. y. yıla tarihlendirdiğimiz bu halıda 15. y. yıl Anadolu halısında görülen Ejder ve Anka kuşu mücadelesi motifi değişik bir kompozisyon düzeni içinde verilmiştir. Ejder ve Anka kuşu motifi ise Kafkas halılarının, 16. y. yıldan itibaren geliştirdiği en önemli gurubu olan, ejder halılarının esas motifidir⁸. 16-17. y. yıl Klasik Osmanlı halılarında hayvan figürü terkedilmiştir. Buna karşılık Kafkas halılarının bu en önemli gurubunda devam etmiştir. Ancak 18. y. yıl Anadolu halı sanatında tekrar yaşatılmağa başlanmıştır. Konumuz olan hayvan figürlü kilim ise, bu gelişmenin kilim sanatında da yer aldığını belirtmesi bakımından daha da önem kazanmaktadır⁹. İlerdeki araştırmalar gerek halı, gerekse kilim sanatında kullanılan hayvan figürlerinin ortak kaynağını ortaya koyacaktır.

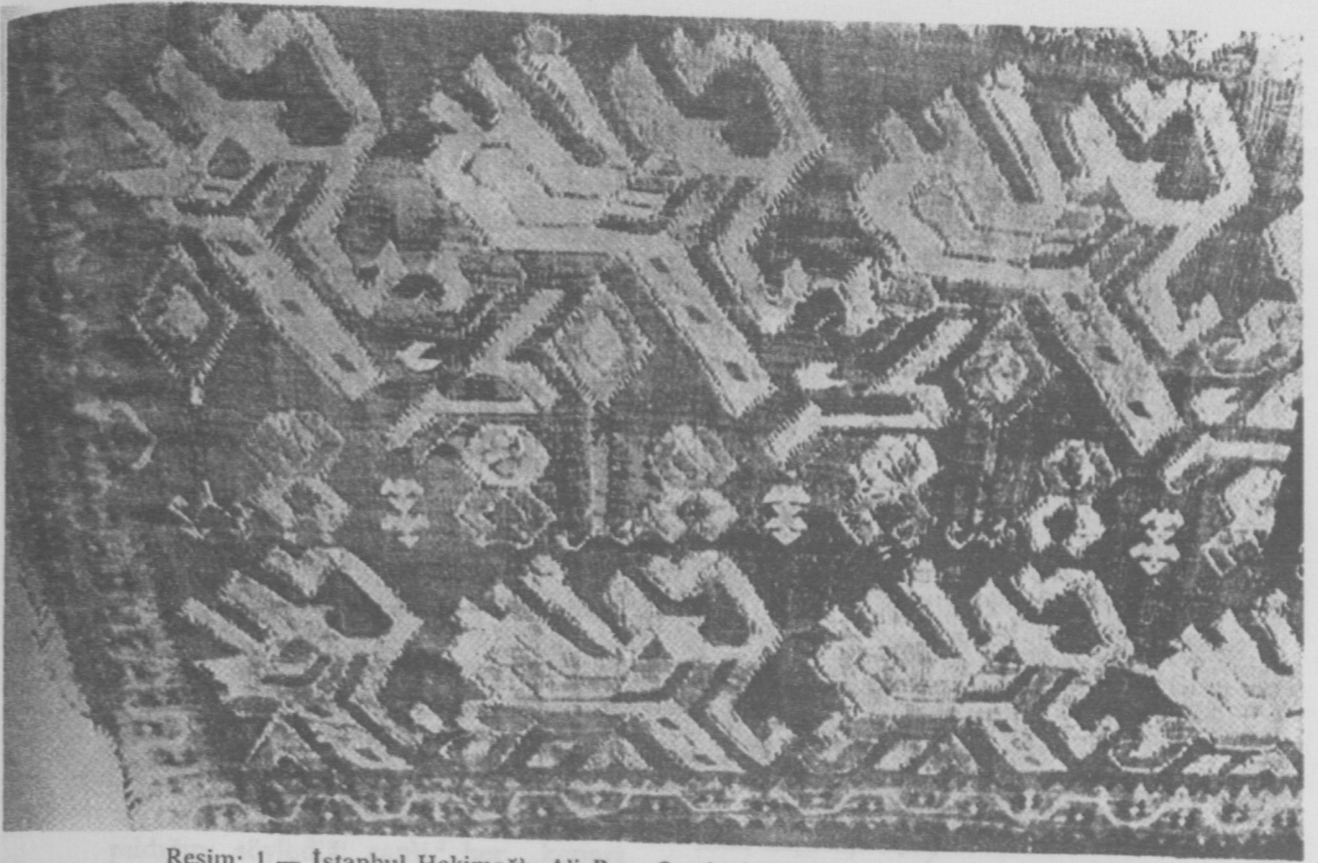
8. K. Erdmann, *Der Türkische Teppich des 15. Jahrhunderts-15. Asır Türk Halısı*, İstanbul, 1957, s. 125-126.

9. Konumuz olan kilim talebemi İlhan Hattatoğlu tarafından, Hekimoğlu Ali Paşa camii üzerine hazırladığı Lisans tezi sırasında bulunmuş ve fotoğrafları çekilerek bana haber verilmiştir. Kendisine teşekkürlerim sonsuzdur. Bu kilimi de içine alan 'Yeni Bulunmuş Türk Kilimleri' hakkında bir tebliğ 1967 yılında Cambridge'de toplanan Milletlerarası III. Türk Sanatları Kongresinde tarafımızdan sunulmuştur. Türk kilim sanatında çok önemli bir yeri olan bu kilimin Vakıflar İdaresi tarafından camiden alınarak bir müzede teşhir edilmesi gereklidir.

5. Ş. Yetkin, *Kafkas Halıları*, 1961, Ocak ayında İst. Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümünde yapılmış olan Doktora tezi. İst. Türk ve İslâm Eserleri Müzesindeki zengin bir koleksiyon olan Kafkas Halılarını içine alan bu tez baskıya hazırlanmaktadır. K. Erdmann, *Der Orientalische Knüpfteppich*, Tübingen 1955, s. 44-47.

6. A. Briggs, *Timurid Carpets*, *Ars Islamica*, Cilt VII. s. 20 vd. 1940 - XI. XII, 1946, s. vd.

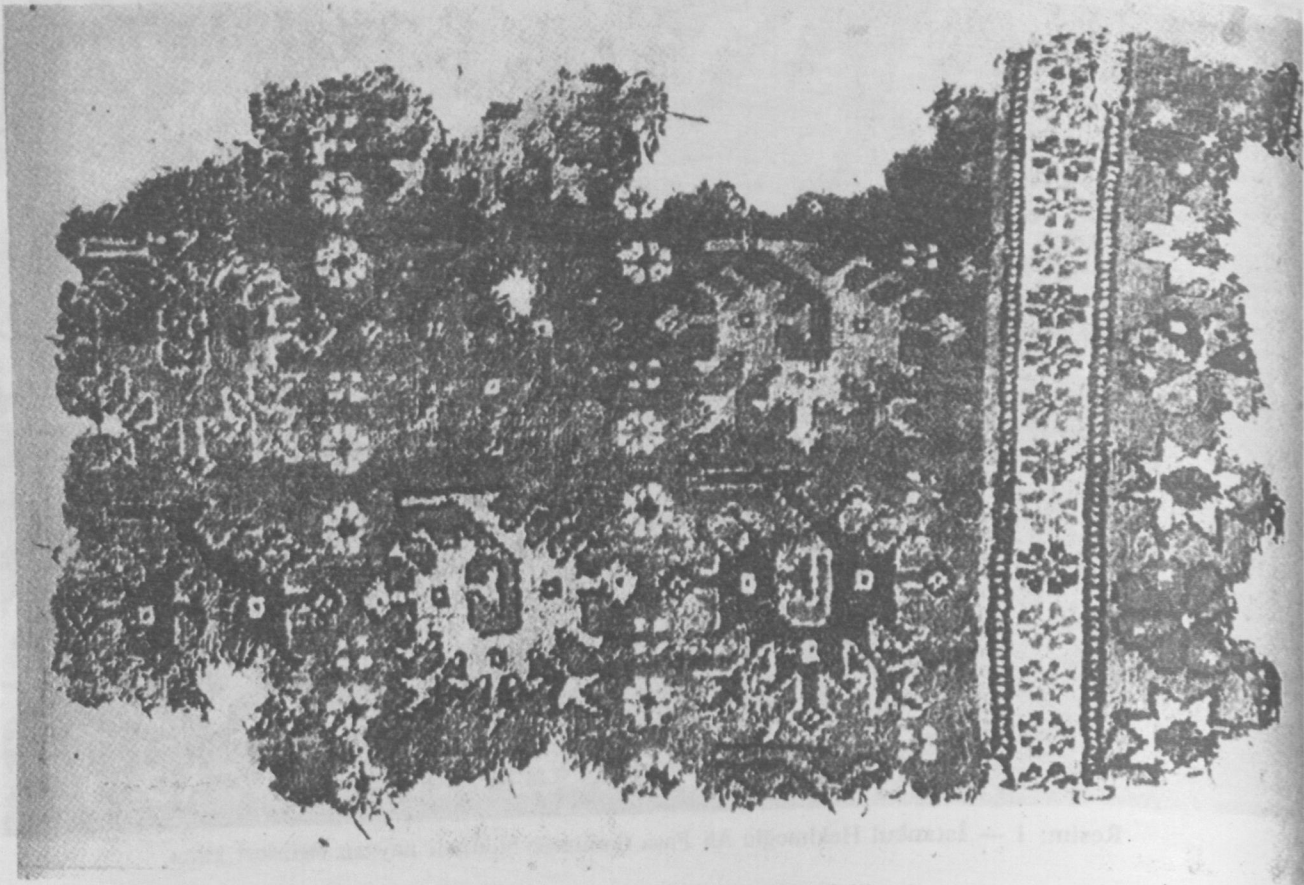
7. C. J. Lamm, *The Marby rug and some fragments of carpets found in Egypt*, *Orientaliskapets arsbok*, 1937, s. 52-130.

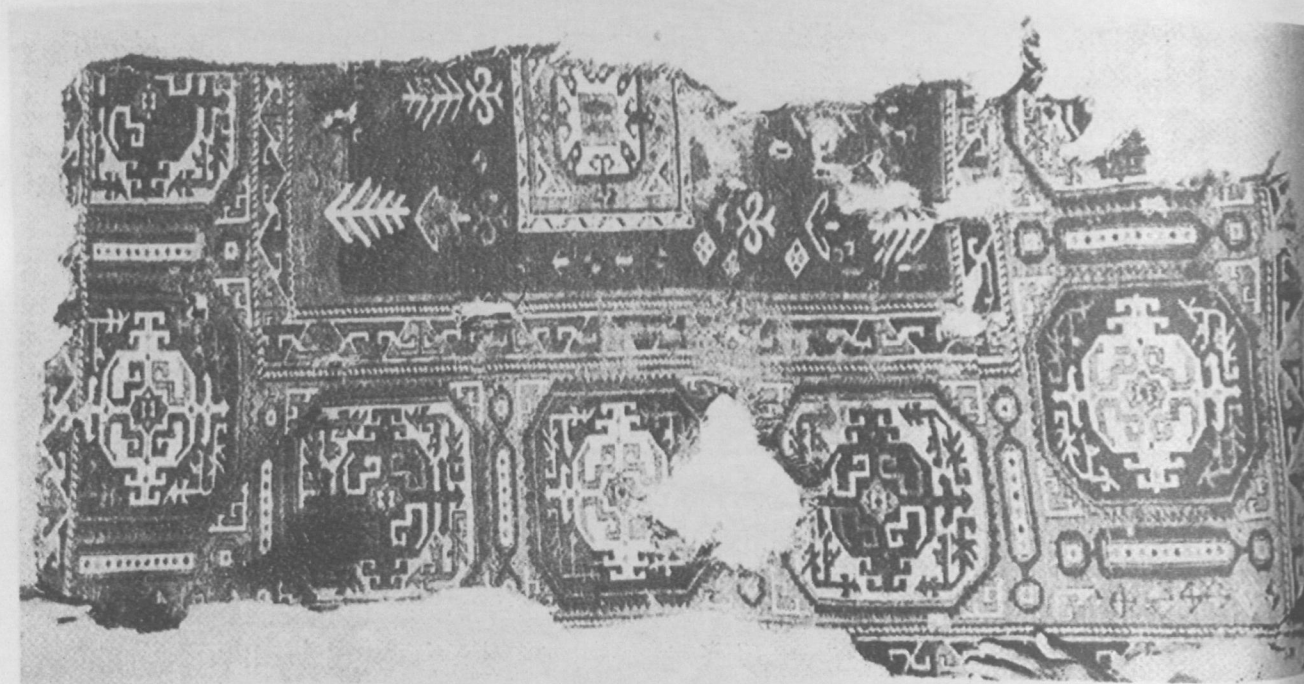
Resim: 1 — İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camiinde bulunan hayvan figürleri kilim.

Resim: 2 — Konya Mevlana Müzesinde bulunan hayvan figürlü halı.

Resim: 3 — İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde bulunan Stilize hayvan figürlü halı parçası.

Resim: 4 — Harput, sağre Hatun Camiinde bulunan halı.